

УДК 37.013

Валентина Марущак

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО УЧИТЕЛЯ

У сучасних умовах з особливою гостротою постає проблема духовного відродження суспільства, виховання духовно багаті та національно свідомої особистості. У національній доктрині розвитку освіти визначено провідні напрями пошуків нових шляхів та засобів розвитку педагогічної освіти, формування у молоді сучасного світогляду, духовності, художньо-естетичної культури, розвитку творчих здібностей і навичок самоосвіти і самореалізації особистості.

Сучасна парадигма «людина – людство» передбачає, що об'єктом виховання та суб'єктом розвитку суспільства є людина, яка являє собою генетичне, біологічне, соціальне, культурне поєднання. Тому проблема відродження духовно багаті та національно свідомої особистості є надто на часі. Вирішувати цю проблему має учитель з високою духовною культурою, від якого залежить психологічне самопочуття учнів, духовне здоров'я всієї нації.

Аналіз наявної літератури з проблемами формування духовності особистості доводить, що визначенню «духовність» приділяється багато уваги в філософській, психологічній та педагогічній літературі.

Поняття духовності належать до найбільш загальних, граничних характеристик людини та її життя. Сміслові контури духовності, які найбільш зафіксовані в релігії, містицизмі, мистецтві, проступають як здатність і потреба орієнтуватися на вищі, універсальні цінності Істини, Добра, Краси в їх єдності. У цьому розумінні духовність – це певний ідеал, до якого прагне людина та суспільство у власному духовному самовдосконаленні. Таких думок дотримуються філософи Арістотель, Платон, Сократ. Духовний світ людини глибоко осягнутий у «філософії серця» Г. С. Сковороди, який розумів духовність через релігійне забарвлення та звернення людини через любов серця – внутрішнього світу людини до Бога. Ця «філософія серця» знайшла своє продовження в релігійно-моральній концепції П. Д. Юркевича.

У філософській етиці кінця XIX – поч. XX ст. (М. О. Бердяєв, О. Ф. Лосєв, В. С. Соловйов) поняття «духовність» представлено як основа формування світоглядної культури особистості. Становлення світоглядної свідомості особистості нерозривно пов'язано з формуванням її духовного світу, із ступенем культурного розвитку. Отже, можна стверджувати, що духовне і світоглядне становлення особистості співпадають. Такої думки дотримується філософ А. І. Комарова, вважаючи, що цілеспрямоване підвищення рівня духовності суспільства та вдосконалення естетичної

культури являє собою не самоціль, а необхідну умову формування гармонійної особистості, подальшого зміцнення матеріальних і духовних основ життя, подолання негативних явищ [3, с. 17]. Дослідник С. Б. Кримський вказував на індивідуальність духовності, на її нетотожність духовному життю суспільства. Духовність, на його думку, «пов'язана з вибором свого власного образу, своєї долі» [4, с. 4].

Проблема духовності та особливості формування духовних цінностей знайшла своє відображення у дослідженнях таких вітчизняних педагогів, як С. Русова, І. Огієнко, Я. Чепіга. У Росії значну увагу вихованню у молоді духовності приділяли О. Ільїн, а також К. Д. Ушинський, Н. К. Крупська. Проблеми морального виховання особистості займають провідне місце у творчості Т. Г. Шевченка, Лесі Українки, І. Я. Франка, М. М. Коцюбинського, Л. М. Толстого.

Окремим явищем у дослідженні духовності молоді, її ідеалів та моральних переконань є педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського. Видатний педагог наголошував, що «одуховнення виховного процесу є важливим шляхом розвитку чуттєво-емоційної сфери учнів. Відсутність духовності призводить до порожнечі душі» [6, с. 284].

Проблема духовності особистості знайшла своє відображення з позицій психології та педагогіки у дослідженнях І. Д. Беха, Г. О. Балла, І. А. Зязюна, Г. С. Костюка, Л. М. Масол, М. М. Фіцули, О. П. Рудницької, С. У. Гончаренко, А. М. Богуш.

Представників педагогічної науки об'єднує спільне прагнення досліджувати процеси формування духовності молоді на засадах нових педагогічних підходів. Так, Богуш А. М. зазначає, що духовність – це «своєрідний інтелектуально-чуттєвий, емоційний стан особистості, що протікає на позитивному тлі поведінки і діяльності людини, і характеризує її як цілісну особу [1, с. 7].

Гончаренко С. У. розглядає духовність як індивідуальну вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідейної потреби пізнання й соціальної потреби жити «для інших». «Формування духовних потреб особистості є найважливішим завданням виховання» [2, с. 106].

Дослідниця Рудницька О. П. вважає, що духовність – «цілеспрямована активність людської психіки в соціокультурній детермінованості, тобто специфічно людський спосіб відображення та осягнення дійсності, потреби постійного самовдосконалення» [5, с. 10].

Отже, підсумовуючи погляди і переконання вищезгаданих авторів, відзначаємо, що духовність – це внутрішня сутність людини, яка розкривається через світоглядну позицію особистості, її розуміння смислу життя, постійної внутрішньої роботи над своїми моральними якостями, прагнення до активної діяльності. Духовність передбачає вихід за межі егоїстичних інтересів, особистої користі.

Значну увагу духовній сутності людини висловили Тюріна Т. В. та Щербань П. М., акцентуючи увагу на християнській антропології, де душевні явища поділяються на три розряди: думки, почуття, бажання. Дослідники переконані у необхідності наукового обґрунтування ролі релігії в історії культури нашої держави, тому що вона є чудодійним джерелом духовності. Вони вважають, що духовність і душевність генетично взаємопов'язані. Душевність розкривається як здатність до співчуття та милосердя, як любов до ближнього, що починається з любові до самого себе, як терпимість та щиросердність. Душевність співвідноситься зі світом соціально-моральних почуттів людини [7, с. 102]. Її можна визначити як емоційно-моральне ставлення до себе, як до цінності та ставлення до іншого, як до самого себе. Між поняттями «духовність» та «душевність» існує взаємозв'язок. Так само як ґрунтом зростання бездуховності є бездушність, так і ґрунтом зростання бездушності, в свою чергу, є бездуховність. Отже, дух і душа взаємодоповнюють одне одного: перший відкриває людині цінності творення, обрії досконалості та вічності, а друга – цінності переживання, обрії світу та почуття. Вироблення цілісної моделі життя неможливе без одночасного розвитку [8, с. 24].

Сформованість духовно-цілісної особистості визначається через систему мотивів, цінностей, які поступово перетворюються у потреби. Психологію потреб людини розглядають як явище, що властиве індивідуальному буттю, як форму цього буття, його активність, детермінацію та регуляцію [1, с. 44].

З філософської точки зору «потреба – це стан суб'єкта, що складається на підставі протиріччя між наявним і необхідним (або тим, що здається суб'єкту необхідним і що спонукає його до діяльності з усунення його протиріччя [3, с. 36].

У педагогічній літературі подано таке визначення: потреба – це «стан живого організму, людської особистості, соціальної групи чи суспільства в цілому, що виражає необхідність у чомусь, залежність від об'єктивних умов життєдіяльності і є рушійною силою їхньої активності [4, с. 266].

Отже, духовні потреби, як мотиваційна система особистості містить: пізнання себе; розуміння сенсу життя; самовдосконалення, самореалізацію; чуттєво-емоційне переживання творів мистецтва; спілкування.

Формування духовних потреб реалізується через активну діяльність та пізнання особистістю духовних цінностей. «Духовні цінності – витвори людського духу, зафіксовані у здобутках науки, мистецтва, моралі, культури [2, с. 106].

Таким чином, актуальність даного дослідження обумовлена об'єктивною необхідністю формування духовних потреб особистості і необхідністю якісно нових підходів та педагогічних технологій виховання студента як особистості.

На фоні гуманістичної кризи актуалізується роль вищої школи, базовим компонентом є гуманізація особистості у контексті духовно-морального становлення, засвоєння культурних загальнолюдських і національних цінностей. Умови життєдіяльності людини, що змінилися у зв'язку із політичною ситуацією в країні, світі (економічна криза, соціальний розподіл суспільства, переоцінка духовних цінностей), утворюють великі перешкоди у вихованні як особистості учня, студента, так і формуванні їх духовного ідеалу. Залишається без попиту великий виховний потенціал національної культури, літератури, мистецтва, що упродовж багатьох віків мали могутній виховний вплив на духовність молоді людини. Людина, що підростає, гостро потребує певних етичних, моральних орієнтирів, тоді як у реальному житті вона зустрічається з негативними явищами і відсутністю стійкого морального стрижня. Але ж наш народ має стійкі національні традиції, цілісне уявлення про духовний ідеал, етичні вимоги до людини як особистості. Моральне виховання, пошуки якісно нових підходів до морального становлення особистості молоді є головним завданням викладачів, кураторів академічних груп вузів.

Складність формування духовності в молоді на сучасному етапі пов'язана з тим, що певна частина її взагалі негативно ставиться до формування будь-яких ідеалів. І зрозуміло, що проблема формування духовності особистості, духовних цінностей розглядається з позицій нових завдань педагогічної освіти: виховання неповторної особистості, здатної до самовдосконалення та самовиховання, яка прагне усвідомити духовні цінності, сприйняти їх як свої власні і діяти в житті відповідно до них.

Проблема духовного виховання молоді у вузі на матеріалі вивчення української мови і літератури набуває нової якості в сучасних умовах. На заняттях викладачі подають кращі зразки літератури, формують активну життєву позицію у молоді. Але відзначаємо, що ще не вирішена проблема духовних цінностей, ідеалів як система моральної рефлексії. Певна частина студентів має низький рівень сприйняття моральних понять, норм поведінки, а найголовніше така частина молоді не відчуває духовної потреби у самовихованні моральних цінностей на прикладі духовного ідеалу нації.

Відзначаємо, що духовний потенціал занять української мови і літератури у формуванні духовності особистості використовується не повною мірою. Розрізнені спроби підвищити рівень духовності студентів не завжди мають позитивний результат. Для цієї мети необхідна технологія, нові підходи в гуманізації навчально-виховного процесу. А саме, особистісно зорієнтований підхід, що полягає у створенні викладачем умов для вияву в студентів потреби у самопізнанні і саморозвитку.

Якщо знання студентів є продуктом їхньої власної діяльності, то

вони стають їхніми переконаннями, вони бачать у них особистісний смисл. Отже, виникає особистісне ставлення до того, чим займається кожен студент окремо, виникають стійкі позитивні якості особистості, здобуті, вирощені власним досвідом.

Одним із джерел, що дозволяє зрозуміти особливості морально-духовного виховання, усвідомлення практичного втілення його у навчально-виховний процес є морально-духовний досвід поколінь. Позааудиторна робота передбачає співпрацю викладача-куратора і студента, суб'єкт-суб'єктні стосунки у пошуково-пізнавальній колективній праці, виховання особистості на народних традиціях, формування активної життєвої позиції. Залучаємо студентів до проведення свят, конкурсів, підготовки виставок, конференцій. Такий досвід роботи маємо на кафедрі філологічних дисциплін Миколаївського державного університету. Підготовлено і проведено викладачами і студентами свята Матері, музично-літературну композицію «Заквітчаймо нашу Україну», виставку робіт-вишиванок студентів і їх батьків, конкурси-покази «Народні обереги», «Вінок – знахар дівочої душі», «Українське жіноче вбрання». Створено зусиллями викладачів та студентів кабінет українознавства.

Система роботи за програмою «Українська мова», складеною на кафедрі, показала певні результати і свою дієвість. Відомо, що, навчаючись, вихованець сам себе навчає. Студент, відчувши успіх від власних зусиль під час педагогічних тренінгів чи від власноруч виготовленої і захищеної моделі духовного ідеалу, буде прагнути до саморозвитку та самореалізації, а здобуті самостійно знання стають переконаннями, запорукою морально-духовного становлення особистості в умовах вищої школи.

На сучасному етапі розвитку освіти усвідомлюємо необхідність реформування національної системи освіти з тим, щоб учень або студент дійсно став основною фігурою навчально-виховного процесу.

Таким чином, система проведеної нами роботи показала, що мова та література, позааудиторні заходи є провідними формами утвердження духовного ідеалу, моральних цінностей. Духовні цінності повинні бути поза політикою, тому головне завдання сучасної вищої школи – формувати нову духовну особистість. Викладачі повинні передавати своїм вихованцям духовні цінності, накопичені старшими поколіннями. Але при цьому, безперечно, спонукати особистість до саморозвитку й самовиховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богущ А. М. Духовні цінності в контексті сучасної парадигми виховання / А. М. Богущ // *Культура*. – 2001. – № 1. – С. 5.
2. Гончаренко С. У. *Український педагогічний словник* / Семен Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.

3. Комарова А. І. Україна і духовність / А. І. Комарова. – К., 1999. – Т. 14: Духовність і художньо-естетична культура. – С. 15.
4. Кримський С. Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации / С. Б. Кримський // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С. 12.
5. Національна доктрина розвитку освіти України XXI століття // Освіта України. – № 29. – 18 липня 2001 р. – С. 4.
6. Рудницька О. П. Світоглядна функція мистецтва / О. П. Рудницька // Мистецтво та освіта. – 2001. – № 3. – С. 10–13
7. Сухомлинский В. О. Вибрані твори : в 5-ти т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976–1977. – Т. 5: Бачити себе. – 1977. – 639 с.
8. Тюріна Т. Г. Духовне виховання й самовиховання цілісної людини / Т. Г. Тюріна // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 2. – С. 99.
9. Щербань П. М. Формування духовної культури особистості / П. М. Щербань // Рідна школа. – 1999. – № 7–8. – С. 23.